

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Η ΗΘΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Περὶ τῆς ἐξελιξεως τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ καθ' ἕκαστον δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν μόνον ἀφ' οὗ σχηματίσωμεν πρῶτον γνώμην περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἠθικοῦ. ἠθικὴν δὲ λέγοντες νοοῦμεν δύο πολὺ διάφορα ἀλλήλων φαινόμενα, τὴν κοινωνικὴν ἢ ὀμαδικὴν ἠθικὴν καὶ τὸ προσωπικὸν ἠθος. Ἐν τοῖς ἐξῆς θὰ διακρίνω καὶ αὐτὰ γλωσσικῶς χαρακτηρίζων τὸν μὲν ἕνα κύκλον ὡς τὸ ἐξ ἀντικειμένου ἢ ἱστορικῶς γεννηθὲν ἠθικόν, τὸν δὲ ἄλλον ὡς κυρίως ἠθικόν.

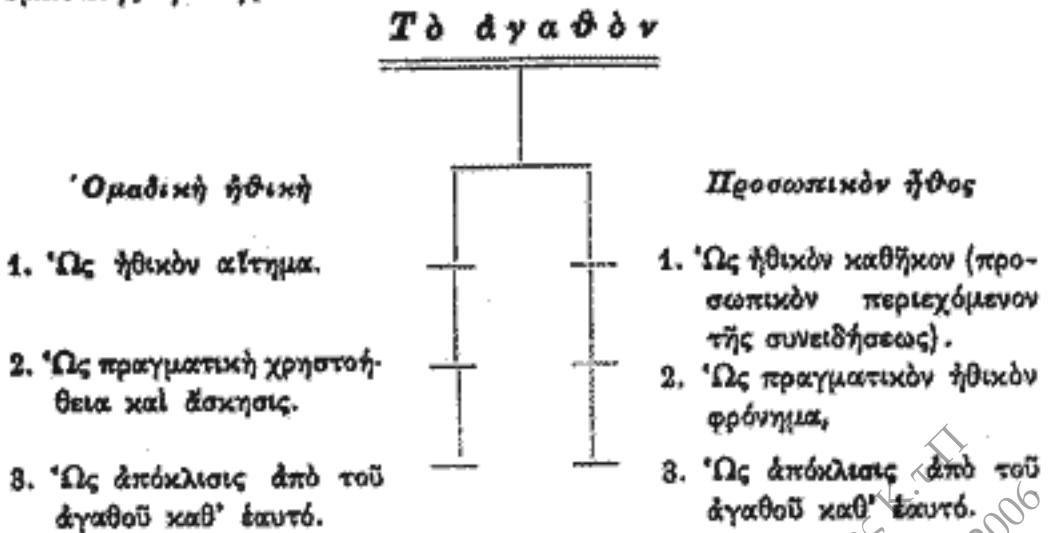
Ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ εἶναι τμήμα τοῦ ἐξ ἀντικειμένου πολιτισμοῦ ἢ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἐκφαίνεται ὡς σύνολον ὀμαδικῶς ἰσχυροῦσῶν καὶ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τὴν διαγωγὴν τοῦ καθ' ἕκαστον ἐπενεργουσῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων, τὰς ὁποίας ἐκφέρει τὸ ὑπερατομικὸν κοινωνικὸν ὑποκείμενον ἐν τοῖς ἀτόμοις ὡς πρὸς τὸ φρόνημα καὶ τὴν διαγωγὴν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας· αἱ ἀξιολογικαὶ αὗται κρίσεις ἐκδηλοῦνται α) ἐν μορφῇ πραγματικῆς ἀσκήσεως καὶ ἐκπληρώσεως ἢ β) διὰ γενικῶν κανόνων (αἰτημάτων) ρυθμιζόντων προσδοκωμένην διαγωγὴν ἢ γ) δι' ὀμαδικῆς ἀντιδράσεως κατὰ ἐκδηλώσεως τοῦ φρονήματος τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐκφραζομένης δι' ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, ἐξικνουμένης μέχρι τῆς ἀποβολῆς. Εἰς πᾶσαν συνολικὴν ἢ ἐπὶ μέρους κοινωνίαν ἀνήκει τοιαύτη ἠθικὴ. Τὸ ἰδιάζον αὐτῇ περιεχόμενον εἶναι, ἕνα ὀμιλήσωμεν δι' εἰκόνας, ἱστορικῶς γεννηθὲν πλάσμα, ὅπερ δεόν νὰ νοῆται ὡς λειτουργία τῶν ἐκάστοτε παρόντων περιεχομένων τοῦ πολιτισμοῦ τῆς οἰκείας κοινωνίας. Ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ διαφορεῖται λοιπὸν παρὰ λαῶν τινι, ἐπὶ παραδείγματι, μεγάλως κατὰ τὰ στρώματα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται οὗτος, κατὰ ἀκύκλους καὶ κατὰ τὴν ὅλην ἐσωτερικὴν διακλάδωσιν τῆς κοινωνίας. Ὅθεν μόνον ἐπὶ ἱστορικῶς περιγραφούσης

βάσεως είναι δυνατόν να παρασταθῆ. Δυστυχῶς οὐδεμίαν σχεδὸν ἐκθεσιν τοιαύτης συγκεκριμένης ἠθικῆς κατέχομεν μέχρι τοῦδε, δυσχερέστατα δυναμένης νὰ συλληφθῆ φυσικά, ἅτε διαρκῶς μεταλλασσομένου ζῶντος πλάσματος.

Τὸ προσωπικὸν ἦθος εἶναι ἢ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀτόμου ἐκπηγάζουσα προσαρμογὴ τοῦ προσώπου πρὸς τὸ κράτος τῶν ἀξιών καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διαβάθμισιν, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐνδομύχου βιώσεως καθήκοντος, ὅπερ παρέχει εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀτόμου τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ συνολικὴν ἀξίαν. Ἐν τῷ Ἠθικῷ λοιπὸν δέον νὰ διακρίνωμεν τὸν αἰτοῦντα νόμον καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ρυθμιζόμενον ἢ ἀπ' αὐτοῦ παρεκκλίνον φρόνημα. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὸν νόμον ὡς τι πέρα τοῦ προσωπικοῦ χωροῦν (οὐχὶ ὁμοίως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ μέτρου τῶν ομάδων, ἀλλὰ τοῦ ἰδανικοῦ μέτρου), δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν αὐτὸν ὡς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τὴν κατηγορικὴν προσταγὴν ἢ ὡς τὴν ἠθικὴν βούλησιν τοῦ θεοῦ ἢ ὡς ἀπόλυτον πνεῦμα. Τὸ πέρα τοῦ προσωπικοῦ χωροῦν τοῦτο βιοῦται ἐν συγκεκριμένη μορφῇ ὑπὸ τοῦ ἀτόμου ὡς ὁ προσωπικὸς αὐτοῦ ὕψιστος προορισμός, ὡς συνειδήσις, ὡς κανὼν ρυθμίζων τὴν ἐναντι τοῦ ὕψους καὶ τοῦ κύρους τῶν ἀξιών διαγωγὴν, τέλος ὡς κανονιστικὸς, δεοντολογικὸς εἰδολογικὸς νόμος, ὅστις δέον νὰ ρυθμίζῃ καὶ κατευθύνῃ τὸν ὅλον συνειδητὸν καὶ ὑπὸ ἀξιών καθωρισμένον βίον. Μεταξὺ τοῦ νόμου καὶ τοῦ προορισμοῦ (ἢ μεταξὺ τῆς ἠθικῆς ἰδέας καὶ τοῦ προσωπικὸν χαρακτήρα φέροντος κανονιστικοῦ ἰδανικοῦ, μεταξὺ τοῦ Ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἦθους) δὲν ὑφίσταται σχέσηις ταυτότητος καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὅτι δέον πρότερον νὰ ἐρευνηθῆ ψυχολογικῶς τὸ ἐπὶ γεγονότων στηριζόμενον ζήτημα, πόσον δηλ. μέρος τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος καθ' ἑαυτὸ ἀνήκει ὡς πραγματικὴ συναίσθησις καθήκοντος εἰς τὸ ἴδιον ὑπάρχον ἀτομικὸν συνειδός. Ἐν τούτῳ δὲ πάλιν τῷ πραγματικῷ ἠθικῷ συνειδῶτι ἐνυπάρχει διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ εἶναι καὶ τοῦ Ὁφείλειν, τ. ἔ. μεταξὺ τῆς μοίρας τῶν ἠθικῶν αἰτημάτων, ἅπερ ἐπραγματοποίησέ τις ἤδη ἐν ἑαυτῷ, καταστήσας αὐτὰ μέρος τοῦ πραγματικοῦ βίου, καὶ ἐκείνου ὅπερ ἐνεργεῖ ἐν αὐτῷ μόνον ὡς αἶτημα πρὸς τὸ Ἐγὼ αὐτοῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὀνομάζω προσωπικὸν «περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως». Τὸ ἀγα-

θόν καθ' ἑαυτὸ εἶναι πάντοτε πλέον τῆς ἐπιτευχθείσης ἠθικῆς βαθμίδος ἢ τοῦ συγκεκριμένου αἰτήματος ἐν τῷ προσωπικῷ περιεχομένῳ τῆς συνειδήσεως. Ἀποτελεῖ πνευματικὴν σταθερὰν γραμμὴν κατευθύνσεως ἐμφαινουσάν τὸ Ἄπειρον, τῆς ὁποίας λαμβάνομεν ἀείποτε συνειδήσιν μόνον ὑπὸ τὴν δι' εἰδικῶν κανόνων καὶ καθ' ἕκαστον αἰτημάτων περιβολὴν αὐτῆς. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον τὰ αἰτήματα ταῦτα βιοῦνται ὡς ἐκφρασις ἰδίου βαθυτάτου σ τ ρ ὠ μ α τ ο ς τ ῆ ς φύσεως ἡμῶν, φέρουν τὸν χαρακτήρα τοῦ ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν ἀποδεδεγμένου καὶ καταφασκομένου, ἄλλαις λέξεσι τῆς αὐτονομίας.

Δυνάμεθα τώρα νὰ ἐπιπροσθέσωμεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἐκεῖνο καθ' ἑαυτὸ (ἢ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δεοντολογικὸν πνεῦμα) αἰωρεῖται ὡσαύτως ὡς ἀληθὴς κατευθυντήριος δείκτης ἐπὶ τῆς ὁμαδικῆς ἠθικῆς καὶ ἐνεργεῖ ἐν αὐτῇ ὡς μορφοποιούσα ἀρχή. Αὐτὴ αὕτη εἶναι κατὰ τοσοῦτον παράλληλος πρὸς τὸ προσωπικὸν ἦθος, καθ' ὅσον τὸ μὲν παρεκκλίνει ἐν μέρει ἢ ἐκάστοτε ἐπικρατοῦσα κοινωνικὴ ἠθικὴ ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δὲ ἐ π ρ α γ μ α τ ο π ο ἰ ἦ σ ε ν ἤδη ἐν μέρει αὐτὴν ὡς μοῖραν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, τὸ δὲ τέλος ἐκφράζει αὐτὴν ἐν μέρει ὡς αἶτημα (καθῆκον) τῆς ὁμαδικῆς ἠθικῆς.

Ἐν τοῖς στοιχείοις τοῦ καθήκοντος (1) ἐγκεῖται ἡ κυρίως παραγωγικός, ἰδεώδη δημιουργῶν βίος τοῦ ἠθικοῦ. Τὴν ἤδη ἐπιτευχθεῖσαν (γνησίαν) ἠθικὴν ἢ προσωπικὴν ἠθικότητα (2) καλῶ—

ἄτε πραγματικότητα καὶ ἐνεργοῦσαν δυνάμειν—τὴν «οὐσίαν τοῦ Ἠθικοῦ». Τέλος τὸ Ἀνήθικον (β) δύναται νὰ εἶναι συνειδητῶς ἀνήθικον (ἀνηθικότης, ἁμαρτία) ἢ νὰ παριστᾷ οὐχὶ συνειδητὴν παρέκκλισιν ἀπὸ τοῦ κανόνος (ἠθικὴ ἀτέλεια, ἀνεξέλικτον). Τὸ γενικὸν τοῦτο σχεδιάσμα δέον νὰ ἀρκέσῃ πρὸς πρόχειρον προσανατολισμόν.

Ἡ μεταξὺ τῆς ὁμαδικῆς ἠθικῆς καὶ τῆς προσωπικῆς ἠθικότητος σχέσις εἶναι πολὺ περιπλοκωτέρα ἢ ὅσον συνήθως παρίσταται. Ἐν πρώτοις δέον νὰ εἴπωμεν μετ' ἐμφάσεως ὅτι ἡ μία δὲν ὑπάρχει ἀνευ τῆς ἄλλης. Τοῦναντίον ἕκαστον ἄτομον γεννᾶται ἐντὸς ἠθικοῦ κόσμου ἱστορικὴν ἀρχὴν καὶ ἰδιομορφίαν ἔχοντος, ἐξαρτᾶται κατὰ συνέπειαν καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἤθους. Ἡ προϋπάρχουσα αὕτη ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς, μετὰ τῶν γνησίων καὶ νόθων αὐτῆς στοιχείων, ἐμφανίζεται κατ' ἀρχάς, ἐὰν ἐξετάσωμεν αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας, ὡς αὐθεντία καὶ ἐμβάλλει εἰς τὴν ἀναπτυσσομένην συνείδησιν τοῦ καθ' ἕκαστον καθήκοντα ἔξωθεν προερχόμενα (καθήκοντα ὑπὸ τῶν ὁμάδων καθοριζόμενα). Πρὸς τὰ ἔξωθεν ταῦτα καθήκοντα δύναται ὁ καθ' ἕκαστον α) νὰ συμφωνῇ ἐνδομύχως. Τότε προσλαμβάνει αὐτὰ ἐν ἑαυτῷ ὡς τι, ὅπερ αὐτὸς ἀποδέχεται, ἡ δὲ αὐθεντία μεταβάλλεται εἰς αὐτονομίαν, παρὰ τὴν ἐκ τῆς κοινωνίας καταγωγὴν τοῦ αἰτήματος. β) μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος ἢ τῆς διαγωγῆς τοῦ καθ' ἕκαστον καὶ τῆς ὁμαδικῆς ἠθικῆς δύναται νὰ γεννηθῇ σύγκρουσις. Ἀπὸ μὲν τῆς τελευταίας ταύτης θεωρουμένη ἢ παρέκκλισις εἶναι ἀείποτε ἀνήθικος. ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἀτόμου δύναται α) νὰ εἶναι συνειδητὴ ὡς ἀστόχημα, κατ' ἀκολουθίαν νὰ θεωρῆται ὡς τι ὅπερ ὑπολείπεται τῆς ἀντικειμενικῆς ἠθικότητος· ἢ β) νὰ φέρῃ ἐν ἑαυτῇ τὸν συναισθηματικὸν χαρακτῆρα ἀνωτέρου, τ. ἔ. ἐξατομικευμένου ἢ καὶ ὁμαδικῶς ὀρθοτέρου μέτρου· ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἰδέας (τοῦ ἠθικοῦ ρυθμιστοῦ τῆς ψυχικῆς ὑφῆς) θεωρούμενου τοῦ πράγματος, πρόκειται ὑπέρβασις τῆς «ἀπλῆς» ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει δύναται τὸ προσωπικὸν χαρακτῆρα φέρον Ἠθικὸν νὰ ἀντεπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς, μετασχηματίζον αὐτὴν κατὰ δημιουργικὸν τρόπον, ἢ δό-

ναται νὰ ἐκληφθῆ ἐκ τῶν προτέρων ὡς τι ἰσχύον μόνον διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως. Ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει ἐπιτρέπεται νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ αὐτονομία (τὸ προσωπικῶς αἰτούμενον) ἴσταται κατ' ἀνάγκην ὑψηλότερον τῆς αὐθεντίας. Ἐν τῇ κατ' αὐθεντίαν ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῇ ἐνυπάρχει παναρχαία τις ἠθικὴ κατὰ κληρονομίαν σοφία, ἡ ὁποία δὲν ἔχει μὲν πάντοτε ἐξατομικευθῆ παντελῶς, οὐδαμῶς ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ παριστᾷ μόνον κοινωνικὴν «σκοπιμότητα», ἀλλὰ δύναται νὰ κρύπτῃ ἐν ἑαυτῇ τὸ δεοντολογικὸν ἀξιολογικὸν περιεχόμενον τοῦ «ἀγαθοῦ». Ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ προσωπικὴ ἠθικότης τελειοῦται μόνον ὅταν οἱ γνήσιοι κανόνες τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς συναναληφθῶν μετὰ τοῦ χαρακτήρος τῆς αὐτονομίας εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ προσωπικοῦ ἤθους καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως. Κατὰ τοῦτο εἶναι ἡ προσωπικὴ συνείδησις δικαστὴς καὶ τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἔχει πληρωθῆ ἀντικειμενικῆς πνευματικότητος καὶ κοινωνικῆς εὐρύτητος ἀρκούσης, ἵνα δύναται νὰ κρίνῃ τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἠθικὴν. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν ἀπαιτεῖται ἡ ἐν τῇ προσωπικῇ συνειδήσει ἐμμονὴ τοῦ γνησίου περιεχομένου, ὅπερ παρέχει ἡ ὁμαδικὴ ἠθικὴ—ἀναλόγως τοῦ ὕψους καὶ τῆς λεπτότητος τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας θὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Οὐδεὶς θὰ ἀντιλέξῃ ἐὰν ἰσχυρισθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὑπερτερεῖ ἡ αὐθεντικὴ ἠθικὴ τοῦ περιβάλλοντος. Καὶ δὲν ἐλλείπει μὲν ἡ προσωπικὴ ροπή πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἥτις ἐφαρμοζομένη εἰς παιδικὰ πράγματα δύναται μάλιστα νὰ εἶναι λεπτοτέρα τοῦ παιδαγωγικοῦ πνεύματος τοῦ περιβάλλοντος. Ἄλλ' ἡ προσωπικὴ συνείδησις τοῦ παιδὸς δὲν δημιουργεῖ ἔτι ἐξ ἀντικειμένου ἠθικὴν, σπανίως δ' ἄλλως τε στηρίζεται ἐπὶ αὐτοτελοῦς ἐλέγχου καὶ αὐτοτελοῦς γνώμης καὶ σχέσεως. Καθ' ὅλου «ἰσχύει» ὅ,τι κηρύττουν οἱ γονεῖς ὡς ἀγαθὸν ἢ ὅ,τι ἀπαιτοῦν ὡς τοιοῦτο οἱ διδάσκαλοι. Τὰ αἰτήματα δὲ ταῦτα μετατίθενται δι' ἀπροσκόπτως χωρούσης μετουσιώσεως εἰς τὴν μορφήν τῆς αὐτονομίας, τ. ἔ. τῆς προσωπικῆς ἠθικῆς συναιέσεως ἐφ' ὅσον δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν φορὰν τῶν ἀτομικῶν ὁρμῶν. Πῶχελῆς τις

παιδαγωγική χρησιμοποιεῖ τὴν περίστασιν ταύτην, ἵνα ὀδηγήσῃ ἐκ τῶν προτέρων τοὺς παῖδας νὰ εὑρουν τὸ ὑψιστον μέτρον τοῦ ἠθικοῦ εἰς ὃ, τι « λέγουσι » καὶ εἰς ὃ, τι θὰ εἴπουν αἱ ἄνθρωποι». Κόμβοι σφαλμάτων καὶ ἐσφαλμένων ἰδεῶν. Διότι μόνῃ ἢ κατὰ πλειοψηφίαν αὐθεντία οὐδὲν πρᾶγμα μεταβάλλει εἰς ἀγαθόν. Μεγάλην σημασίαν ἔχει τὸ τίνες ἄνθρωποι λέγουσι τοῦτο, ἢ δὲ σιωπηρῶς συνυπακουομένη ἐκκλησις πρὸς τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς καὶ τὴν πρὸς ἐπιδοκιμασίαν τάσιν ἔχει καὶ παρὰ τῷ παιδί νόημα, ὅταν τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς κατευθύνεται πρὸς τὰς ἀληθεῖς πηγὰς τῆς τιμῆς. Ἀλλὰ τούτων ἡ διευθέτησις εἶναι ἔργον τῆς παιδαγωγικῆς.

Ἐφ' ὅσον μετέχουν καὶ αἱ ὄρμαι τοῦ παιδός, αἱ πραγματικαὶ συγκρούσεις μεταξὺ τοῦ παιδός καὶ τῆς προὑπαρχούσης, ἀξιώσεις εἰς αὐτὸν προβαλλούσης ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς εἶναι ἰσχυραὶ καὶ συχναί. Ἡ ἀφελῆς πρὸς τὴν ζωὴν ἀξίωσις τοῦ παιδός εἶναι ἀκόμη ξένη πρὸς τὴν παλαιὰν ταύτην σοφίαν καὶ δὲν εἶναι ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ πληρώσῃ αὐτὴν διὰ τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἐσωτερικῆς συγκαταθέσεως, τὴν ὅποιαν ἔχει ὁ ὄρμος ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς του, καὶ ὅταν ἀκόμη παραβαλῆ τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἠθικὴν. Ὅσοφ ἰσχυρότερον εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς δυνάμεως, ὅπερ ἀφυπνίζεται περὶ τὸ τέρμα τῆς παιδικῆς ἡλικίας κατὰ τὰ λεγόμενα ἔτη τῆς ἀφροσύνης, τόσο σκληρότεροι ἀποβαίνουν αἱ συγκρούσεις. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν: σπανιώτατα μόνον θὰ ἔχη κατὰ ταύτας ὁ παῖς συνειδήσιν ὅτι ἀντιτάσσει τὸ ἴδιον αὐτοῦ ὑψηλότερον ἦθος πρὸς ἐξωθεν ἐπιβαλλομένην ἀξίωσιν.

Τοῦτο εἶναι προφανῶς τὸ διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξέλιξιν κρίσιμον σημεῖον τῆς τροπῆς. Ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία σημαίνει καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης περίοδον κρίσεων. Δυνατὸν νὰ ἐγκαινιάσῃ αὐτὴν ἀποπειρωμένη νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν ἐν ἰσχύϊ κοινωνικὴν ἠθικὴν καὶ πληρώσῃ αὐτὴν διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς βιώσεως καὶ κατανόησεως. Ἡ σύγκρουσις, ἥτις καὶ ὑπὸ τὰς εὐνοϊκὰς ταύτας προὑποθέσεις δὲν ἐλλείπει ἐντελῶς, φέρει χαρακτῆρα ὅλως διάφορον τῆς παρὰ τῷ παιδί. Καὶ ἀν ἀκόμη εὐρίσκεται ἀπὸ ἰδανικῆς ἐπόψεως ὁ ἐφηβος χιλιάκις ἐν ἀδίκῳ ἔναντι τῶν αἰτημάτων τοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὀριστικῶς νέον τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ ὕψης

ἐκδηλοῦται ἐν τούτῳ, ὅτι κατὰ τὰς συγκρούσεις ταύτας συνυπακούεται πάντοτε τι ἐκ τοῦ αἰδίου ἠθικοῦ δικαίου» οὕτως, ὥστε δὲν ἔχομεν μόνον τὸν ἁμαρτωλὸν πρὸ ἡμῶν, ἀλλ' ἄνθρωπον ἐν τῇ δίνῃ ἠθικῶν συγκρούσεων τελοῦντα.

Ἐκ τῆς ὅλης σωματικῆς καὶ ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ ἐφήβου προέρχεται εὐκόλως (ὡς διατύπωσις τοῦ ἐν τῇ ἠθικῇ συνειδήσει ἢ τῷ ἠθελί περιεχομένου) ἡ Ἡθικὴ ἐκείνη, ἡ ὁποία διακηρύσσει τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου ἢ τὸ δίκαιον τῆς ἀπεριορίστου ἀπολαύσεως τῆς ζωῆς. Πᾶν βαθύτερον ἠθικὸν βίωμα ἐκδηλοῦται ἐν τῇ συγκρούσει. Τίς θὰ ἀρνηθῆ ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρόκειται ἀληθῆς σύγκρουσις; Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα βιώματα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσουν καὶ ὅλως διάφορον κατεύθυνσιν. Μιᾶ λέξει, ἡ ἠθικὴ συνειδητὴ ἐμπειρία τῶν συγκρούσεων ἀποτελεῖ τὸν νέον χαρακτήρα τῆς ἠθικῆς βιώσεως καὶ συμπεριφορᾶς κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

Ἐλάχιστα μέχρις ὥρας γνωρίζομεν περὶ τῶν εἰδικῶν ὅρων καὶ μορφῶν τῆς ἐν τῷ παιδί τελομένης ἠθικῆς ἀναπτύξεως. Ἄλλὰ τὰ ἐπόμενα σταθερὰ σημεῖα δύνανται σήμερον ἤδη νὰ ἐξαρθοῦν. Ἐχει μεγάλην σημασίαν ἂν ὁ ἐφηβος αὐξάνῃ ἐντὸς περιβάλλοντος πεπληρωμένου οὐσιώδους ἠθικοῦ περιεχομένου καὶ βουλήσεως πρὸς ἀγωγὴν ἀναδεικνυοῦσης μὲν πανταχοῦ τὰ γνήσια ἠθικὰ περιεχόμενα, ἀπωθούσης δὲ τὰ ἄλλα (ἅπερ ὑπάρχουν καὶ αὐτὰ πάντοτε), ἢ ἂν αὐξάνῃ ἐντὸς περιβάλλοντος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπικρατεῖ τὸ ἀντίθετον τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως τοῦ βίου καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ ἀγωγή, ἐξαιρέσει ἴσως τῆς ἐπιδράσεως τοῦ σχολείου. (Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει τὸ πρᾶγμα πρὸς τὴν διάκρισιν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων στρωμάτων· ἴσως μάλιστα τὸ θέαμα τῆς ἠθικῆς πάλης ἔχει πλαστικὴν δυνάμιν μεγαλυτέραν τῆς ἠθικῶς «αὐτονοήτου» καταστάσεως). Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν διαπλάσσεται ὁ ἄνθρωπος εὐκόλως καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἄνευ τῆς χαλυβδούσης δυνάμεως τῶν ἠθικῶν συγκρούσεων· κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ ἴδια ἐκάστου συνειδήσις οὐδόλως ἴσως ἢ πολὺ ἀργὰ κατευθύνεται πρὸς τὰ βιώματα, διὰ τὰ ὁποῖα τὰ Ἡθικὸν δὲν εἶναι ἀπλή παράδοσις ἢ συμβατικόν τι, ἀλλ' ἀναπόφευκτος ἰδία αὐτοῦ ὑπόθεσις. Ἄλλως τε ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἐφηβοὶ ἐκεῖνοι,

οἱ ὅποιοι δὲν πορεύονται ἀνά ἀμφοτέρους τοὺς κόσμους, τὸν καθαρὸν καὶ τὸν σκιερὸν καὶ ἀπεστραμμένον τοῦ φωτός. Περὶ τοὺς πλείστους συμβαίνει ἤδη κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὅ,τι καὶ περὶ τὸν Demian τοῦ Hesse ἢ τὸν Grünen Heinrich. Τοιοῦτο ρῆγμα εἶναι ἐπικίνδυνον· ἀλλ' οἱ κίνδυνοι καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπον ἐν εὐνοϊκῇ περιπτώσει παραγωγικόν· οὕτω ἀποβαίνουν καὶ οἱ ἠθικοὶ κίνδυνοι ἠθικῶς γόνιμοι, εἴαν κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμήν δὲν καθυστερήσῃ ἡ ἀναγκαία βοήθεια.

Ἔργον τῆς ψυχολογίας θὰ ἦτο νὰ περιγράψῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸ περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως τῶν καθ' ἕκαστον σταδίων τῆς ἡλικίας, πρὸ πάντων δὲ τὸ περιεχόμενον ἐδραιωθέντος πλέον ἠθους (πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ πρὸς τὸ κακὸν) καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως, ὥστε νὰ καθίσταται ἐναργής ἡ ἐν ἑκάστῳ τῶν σταδίων τούτων μορφή. Ἄλλ' ἡ σύλληψις πάντων τούτων εἶναι τεραστίως δυσχερής, αἱ δὲ μέχρι τοῦδε ἐφαρμοσθεῖσαι μέθοδοι παντελῶς σφαλεραί. Ἐπίστευσαν δηλαδὴ ὅτι ἠδύνατο δι' εἰδους τινὸς θεμάτων, ἀπαιτούντων ὀρισμὸν τῶν κυρίων ἠθικῶν ἐννοιῶν καὶ προβαλλομένων εἰς τοὺς παῖδας καὶ τοὺς ἐφήβους, νὰ ἐξεύρουν ἂν οὗτοι «ἔχουν» ἤδη τὰς σχετικὰς ἐννοίας. Πάλιν κόμβοι σφαλμάτων. Ἐν πρώτοις συγχέονται ἐν ταῦθα ἠθος καὶ πρωτόγονος ἠθική. Στοιχεῖά τινα τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος καὶ τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ἤδη, χωρὶς νὰ κατορθοῦται ἡ γλωσσικὴ αὐτῶν διατύπωσις καὶ ἡ δι' ἐννοιῶν εἰσαγωγή αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν. Ποῖος ἐκ τῶν ὀρίμων εἶναι κυρίως εἰπεῖν ἱκανὸς πρὸς τοῦτο; Καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ νοητικὸν πεδῖον εἶναι σφαλερὸν νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἐννοία, τῆς ὁποίας ὁ ὀρισμὸς ἀποτυγχάνει, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ ἀσχηματίστῳ νοήσει. Τὸ πρᾶγμα ἔδει νὰ ἐρευνηθῇ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ π ρ α κ τ ι κ ῶ βίῳ διαγωγῆς. Διότι οἱ παῖδες καὶ οἱ ἐφηβοὶ δὲν σκέπτονται κατὰ τὸ σχῆμα τῆς Λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ἡ νόησις αὐτῶν εἶναι ὀργανικῶς συγκεκλωσμένη πρὸς τὸν σύνολον ἐνεργὸν βίον. Ἐν τῷ ἠθικῷ πεδίῳ ὁμοίως δύναται φρονήμα τι, ὅταν μάλιστα καθίσταται ἐνεργὸν διὰ πλαστικοῦ τινος βιώματος, νὰ εἶναι ἤδη παντάπασιν εὐσταθὲς καὶ ἰσχυρὸν, καὶ εἴαν ἀκόμη δὲν ἔχει εὐρεθῆ ἢ δὲν ἔχει ὀρισθῆ ὀρθῶς τὸ εἰς τὴν διαγωγήν ταύτην προσήκον

ὄνομα. Ἡ ἐπὶ ἐννοιῶν λοιπῶν στηριζομένη γνῶσις αὕτη τοῦ ἠθικοῦ, ἢ πρὸς ἰδίαν χρῆσιν πρωτόγονος αὕτη α' Ἠθικῆ», δυσκόλως πρὸ τοῦ 17ου ἔτους χωρεῖ πέρα τῶν συνηθεστάτων ὀνομασιῶν, καὶ περὶ αὐτάς δὲ συμβαίνει παντὸς εἴδους σύγχυσις. Ἡ ἠθικὴ οὐδὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς φιλοσόφοις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ ἦθος αὐτῶν. Ὁ Σωκράτης ἐχρησιμοποίησε τὴν ἀνακάλυψιν ταύτης τῆς ἀσυμφωνίας ἀκριβῶς ὡς μέσον πρὸς ἠθικὴν ἀφύπνισιν. Τὸ παιδαγωγικὸν αὐτοῦ τέχνασμα—διότι οὕτω νοεῖται ἡ μέθοδος—συνίσταται εἰς τὸ νὰ δεικνύη διαρκῶς εἰς τοὺς νέους τοῦτο: «Ἐν κρυπτῷ κέκτησθε σταθερὸν τι σημεῖον, ἀλλ' ἀδυνατεῖτε νὰ διατυπώσετε αὐτό, ἀδυνατεῖτε νὰ προαγάγετε αὐτό, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν εἴσθε ἀκόμῃ ἐντελῶς σύμφωνοι πρὸς ἑαυτοὺς ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν». Οἱ δὲ πλατωνικοὶ διάλογοι τῆς σωκρατικῆς περιόδου δεικνύουν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνδιαφέρεται κατ' οὐσίαν εἰς τὸ νὰ ἐκμαιεύσῃ διὰ τῶν πρὸς ὄρισμὸν ἀποπειρῶν τὴν οὐσίαν τοῦ ἠθικῶς καλοῦ καὶ νὰ σταθεροποιήσῃ αὐτήν. Διὰ τοῦτο ὀλίγον ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ ἀφηρημένον συμπέρασμα, ἀρχοῦμενος εἰς τὸ νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὴν νεαρὰν ψυχὴν ἤλεκτρικὸν κλονισμὸν διὰ ταύτης τῆς πρὸς αὐτοπαρρησιαίαν παρορμήσεως. Ἡ ἐνδόμυχος αὕτη κίνησις θὰ ἐξακολουθήσῃ ἔπειτα τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς. Ἄλλ' οὐδὲ πόρρωθεν ἐσκέφθη ὁ Σωκράτης νὰ «διδάξῃ» τὴν ἠθικὴν διὰ τῆς «παροχῆς» ἠθικῶν ἐννοιῶν. Τοῦναντίον ἐσκόπει μόνον νὰ βοηθήσῃ εἰς τὸν τοκετόν, τ. ἔ. νὰ «ἐκμαιεύσῃ» τὴν ἐν παντὶ ἐφήβῳ προϋποτιθεμένην τάσιν πρὸς τὸ Ἠθικόν.

Παρὰ τὴν πλήρη μεταξὺ ἠθικῆς γνώσεως (ἠθικῆς) καὶ ἠθικοῦ εἶναι (ἢ συνειδήσεως) ἐν τῇ λαθανούσῃ ταύτῃ ἐννοίᾳ: ἦθους) διαφορὰν εἶναι δυνατὸν ἐρωτηματολογικὰ πειράματα σκοποῦντα τὴν περιγραφὴν τῆς φύσεως γενικῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν (1)—οὐδεὶς βιοῖ τὸ Ἠθικόν ἀμέσως ὑπὸ τὴν κατηγορίαν γενικῶν ἐννοιῶν—νὰ προαγάγουν εἰς φῶς διδακτικὰ τινα πορίσματα, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ νομισθῇ ὅτι ἡ ἐλλειπὴς γνῶσις προδίδει ἑλλειψὶν ἐσωτερικῆς ἐπόψεως καὶ συνειδήσεως. Ὁ Pohlmann, χωρὶς ἐννοεῖται, νὰ λάβῃ οὐδόλως ὡς ὀδηγὸν εὐχρηστὸν τινα ψυχολογίαν καὶ λογικὴν, ἠρεύνῃσε μεταξὺ ἄλλων καὶ ἠθικῶς ἐννοίας καὶ διὰ τῶν ὀκτώ τάξεων τοῦ δημοσίου σχολείου. Παραθέτω ἐνταῦθα

ἐν περιλήψει τρία παραδείγματα, δι' ὧν συγχρόνως θὰ καταστήσω καταφανῆ καὶ τὰ σφάλματα τῆς μεθόδου.

Εὐνοία

1ον σχολ. ἔτος (ἑπταετῆς παῖς): «Εἶναι ζῶον (τὸ πειρ. πρὸς. περιγράφει τὸ ζῶον ὡς μελαψόν καὶ ἄγριον). «Πιστεύω ὅτι εἶναι λύκος» (παρεπλανήθη διὰ τῆς ὁμοιοχίας Wohlwollen = εὐνοία—Wolf = λύκος).

4ον σχολ. ἔτος (δεκαετῆς παῖς): «Εἶναι βάμβαξ» (τὸ πειρ. πρὸς. «γνωρίζει» τοῦτο ἐξ ἰδίου στοχασμοῦ· «wohl» χαρακτηρίζει τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπαλοῦ καὶ εὐχαρίστου. Wohlwollen—Baumwolle).

8ον σχολ. ἔτος (δεκατετραετῆς παῖς): «Τοῦτο σημαίνει νὰ ἔχη τις βούλησιν, ἡ ὁποία εἶναι ἀγαθὴ» (οὗτος παράγει τὴν σημασίαν ἐκ τῆς ἐννοίας τῶν λέξεων «wohl» καὶ «Wollen»). «Δεικνύεται ἐν τῇ διαγωγῇ πρὸς ἄλλους ἀνθρώπους.»

Δικαιοσύνη

1ον σχολ. ἔτος: «Ὅταν λέγη τις τὸ ὀρθόν».

4ον σχολ. ἔτος: «Ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐν τῷ δικαστηρίῳ· ὅταν ὁ εἰς ἔχη ἄδικον, ἔχει ὁ ἄλλος δίκαιον».

8ον σχολ. ἔτος: Δικαιοσύνη εἶναι ὅ,τι εἶναι δίκαιον».

8ον σχολ. ἔτος: «Δικαιοσύνη εἶναι ὅταν ὀρθῶς ἀπονέμεται τὸ δίκαιον.» «Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν δικαιοσύνην, ἀλλ' ἔχι πάντοτε. Ὁ θεὸς εἶναι πάντοτε παντάπασι δίκαιος».

Ἄμαρτία

1ον σχολ. ἔτος: «Ὅταν ρίπτῃ τις τὸν ἄρτον». «Δὲν γνωρίζω διατὶ εἶναι τι ἄμαρτία· ὁ καλὸς θεὸς δὲν τὴν θέλει.» «Ψεύδεται δὲν εἶναι ἄμαρτία, ἐψεύσθη τις ἀπλῶς».

4ον σχολ. ἔτος: «Ἄμαρτία εἶναι ὅταν τις παραβαίῃ τὰς ἐντολάς τοῦ θεοῦ.» «Οἱ κακοὶ ἄνθρωποι κάμνουν ἄμαρτίας. Καὶ ἐγὼ ἐπίσης, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἐκάμαμεν ὅλοι, ὄχι ὅμως πάντοτε, αὐτὸ γίνεται σπανίως».

θον σχολ. έτος: «Άμαρτία είναι όλα όσα άπηγόρευσεν ο θεός εις τας έντολάς του. Τοιουτοτρόπως γνωρίζομεν τί δέν πρέπει νά κάμνωμεν.» «Άλλ' όλοι όμως οι άνθρωποι κάμνουν άμαρτίας, και έγώ επίσης, άλλ' όχι έκουσίως, δέν γνωρίζω πώς συμβαίνει τό πράγμα.»

θον σχολ. έτος: «Άμαρτία είναι πάσα πράξις ή φρόνημα αντίβαϊνον εις τας έντολάς του θεού». «Τί είναι άμαρτία κρίνομεν κατά τό όρθιον συναίσθημα, τό όποϊον έχει έκαστος έν έαυτῷ». «Πώς συμβαίνει ή άμαρτία δέν γνωρίζω, αλλά κακαι πράξεις έκπηγάζουν έκ κακῶν σκέψεων, μερικοί άνθρωποι είναι τόσον κακοί, ώστε ούδέν πλέον αισθάνονται κατά την διάπραξιν αὐτῆς, άλλοι δέ αφήνουν νά κατανικηθοῦν υπό τῶν κακῶν συναισθημάτων».

Ὡς βλέπει τις κατά τόν τρόπον τούτον δέν συνάγονται πολλά πράγματα. Οι παῖδες δέν συνειθίζουσιν—δύξα τῷ θεῷ—νά σκέπτανται άπ' άρχῆς διά καθ' έκαστον λέξεων και μεμονομένων έννοιῶν. Και βραδύτερον δέ ούδέν άλλο έκφέρουν κατά τας τοιαύτας έρωτήσεις ή ο,τι άνέπτυξεν έν αὐτοῖς ή διδασκαλία ή και μόνον ένέβαλεν εις αὐτούς.

Εις την κυρίως έφηβικην ήλικίαν εκτεινονται αι έρευναι του Lau, γενόμεναι κατά την μέθοδον τῶν τριῶν έρεθισμάτων, έναντιον τῆς όποίας έξέφρασα ήδη άνωτέρω ένδοιασμούς. Δέον επίσης νά εἰμεθα προσεκτικοί και περι την άβασάνιστον ταύτισιν βαθμοῦ νοημοσύνης και ήθικῆς ώριμότητος. Δέν είναι ή σημεῖον μικρᾶς συνδυαστικῆς ικανότητος άν «άφυῆς» δεκατετραετῆς μαθητῆς σχολείου μετεκπαιδύσεως πραγματεῦεται τό θέμα «άποπλάνησις—μεταμέλεια—άντίστασις», τό όποϊον και πολλοί εὐφυεῖς δέν γνωρίζουν πώς νά πραγματευθοῦν, ως έξῆς:

«Έάν τις έκλειψε και άλλος τι κατήγγειλεν αὐτόν έπέρχεται ή μεταμέλεια. Τοιούτοι άνθρωποι αφήνουν νά παρασυρθοῦν υπό άλλων, και τότε περιέρχονται εις μεγίστην δυστυχίαν. «Όταν δύο άνθρωποι διαπληκτίζωνται, προβάλλουν τότε άντίστασιν.»

Εις τοὺς άφυεῖς δεκατετραετεῖς παρατηρεῖται, φαίνεται, πάντοτε ή άνεπαρκῆς εκείνη άντίληψις περι μεταμέλειας ως ἴσα δυναμένης πρὸς την άνοκάλυψιν τῆς πράξεως, έν ᾧ οι εὐφυεῖς έχουν ήδη

ὀρθῶς ἐννοίας περὶ τούτων καὶ ἄλλων ὁμοίων. Ἄλλ' ὁμως οὐδὲν ἄλλο σημαίνει κατὰ πρῶτον τοῦτο παρὰ ὅτι αἱ ἀσθενέστεραι νοημοσύναι τότε μόνον δύνανται νὰ περιγράψουν ζωηρῶς τὴν κατάστασιν τῆς μετανοίας, ἐὰν προσεπινοήσουν ὅτι προὐκλήθη ἐξ ἀποτυχίας εἰς ἐξωτερικὰ αἷτια ὀφειλομένης. Δὲν σημαίνει ὁμως ὅτι κατὰ τὴν σοβαρὰν περίπτωσιν δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ αἰσθανθοῦν μετάνοιαν καὶ χωρὶς νὰ ἀνακαλυφθοῦν. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα πορίσματα δέον λοιπὸν νὰ ἐρμηνεύωνται μετὰ περισκέψεως. Ἡ κυρία αὐτῶν ἀξία ἐγκριταὶ ἀλλαγῶν· ἐπιτρέπουν δηλαδὴ νὰ ριψώμεν διδακτικὸν βλέμμα εἰς τοὺς πειρασμοὺς, οἵτινες ἀπειλοῦν τοὺς μαθητὰς καὶ τὰς μαθητρίδας τῶν ἐν ταῖς μεγαλοπόλεσι σχολείων μετεκπαιδεύσεως. Συνεπῶς παρέχουν ὑλικὸν πρὸς κρίσιν τῶν ὑφισταμένων καταστάσεων, ἀλλὰ ὀλίγα μόνον ἐρείσματα πρὸς κρίσιν τῆς ἠθικῆς εὐσταθείας καὶ ὀριμότητος. Ἡδὴ ἡ ψυχρότης τῆς ἐπὶ τοῦ χάρτου πραγματείας ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φλόγα τοῦ πραγματικοῦ πειρασμοῦ. Φυσικά: «ὀφείλεις νὰ μὴ ξυλιζῆς τὸν συμμαθητὴν σου». Τοῦτο εἶναι γενικὸς καὶ σταθερὸς ἠθικὸς νόμος. Ἄλλ' ἐὰν ἐγὼ κατόπιν τούτων καὶ τούτων τῶν περιστατικῶν ἀδυνατῶ νὰ χαλιναγωγῆσω τὴν χειρὰ μου καὶ καταφέρω κατὰ τοῦ γείτονός μου ράπισμα — τὸ πρᾶγμα διαφέρει. «Ὅτι ἐν τῷ θέματι ἀκαθῆκον — γονεῖς — χαρὰ» τοῦ ὄρου καθῆκον ποιοῦνται ὀρθὴν χρῆσιν καὶ οἱ ἀφυεῖς, δὲν σημαίνει πολλὰ πράγματα. Σπουδαιότερα εἶναι ἤδη ἡ σημείωσις τοῦ Lau, καθ' ἣν τὸ θέμα τοῦτο ἦτο ἀνιαρὸν εἰς τοὺς μαθητὰς.

Πρὸ πάσης ἀκριβεστέρας καθ' ἑκάστον ἐρεῦνης ἐπιτρέπεται νὰ εἰπωμεν, ὅτι ὁσάκις κατὰ τὸ 14ον ἔτος οὐδόλως ἔχει ἀκόμη σταθεροποιηθῆ ἡ δι' αὐθεντίας ἐμφυτευθεῖσα συνείδησις τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, οἱ πειρασμοί, οἱ ἐκ τῶν νέων μὴ ὑποδουλωθεισῶν ἔτι ὄρμῶν προερχόμενοι, θὰ ἀποτελέσουν κίνδυνον. Ἐὰν ἡ πρώτη ἐκείνη ἐπίδρασις παρέμεινεν ἀπλῆ αὐθεντία, τ. ἔ. ἐὰν δὲν προσελήφθη ὡς στοιχεῖον εἰς τὴν διάπλασιν τῆς ἰδίας ἐκάστου ἐλευθέρως ἀξιολογικῆς συνειδήσεως, τότε οἰαδήποτε νέα δελεαστικὴ αὐθεντία θὰ ὑπερβάλλῃ ταχέως εἰς δύναμιν τὴν παλαιὰν μὴ δελεαστικὴν αὐθεντίαν. Δέον λοιπὸν νὰ φυλασσώμεθα ἀπὸ παιδαγωγικῶν μεθόδων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπιδιώκουν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐσωτερικὴν συναίνε-

σιν καὶ δὲν καθοδηγοῦν τὸν νέον μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου τοῦ ἐνδομύχου αὐτοῦ κόσμου, ὅπου θέλει ὁ ἴδιος τὸ ἀγαθόν. Ἡ π ρ ο σ ο ι κ ε ἰ ω σ ι ς α ὕ τ η τ ῶ ν ἠ θ ι κ ῶ ν κ α ν ὄ ν ω ν τελεῖται κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἀνευ ἔτι τῆς μορφῆς ἐκείνης τοῦ συνειδέναί, τὴν ὁποῖαν καλοῦμεν λογιισμόν καὶ τὴν ὁποῖαν ἐχαρκτηρίσαμεν ἀλλαχοῦ ὡς νέαν κατεύθυνσιν τοῦ βλέμματός τῆς ἐ φ η β ι κ ῆ ς ψυχῆς.

Ἄλλ' ὅπου ἡ δι' αὐθεντίας δημιουργηθεῖσα συνείδησις τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς κατέστη ἤδη κατὰ τὸ τέλος τῆς παιδικῆς ἡλικίας σταθερὸν κτήμα, ἀναφαίνονται μετὰ τῆς ἡβῆς δύο χαρακτηριστικὰ νέα φαινόμενα.

Ὁ ἐφηβὸς παρατηρεῖ ὅτι μεγάλη ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ ἐκείνου ὅπερ ἀπαιτεῖ ἡ κοινωνία καὶ ἐκείνου, ὅπερ συνήθως εἶναι καὶ πράττει ὁ ἴδιος. Ὁ χωρισμὸς οὗτος ἠθικῶν κανόνων καὶ γνησίου ἠθικοῦ περιεχομένου δὲν θὰ ἦτο ἴσως ἀνακάλυψις τόσοσιν συγκλονιστικῆ. Ἄλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀπαιτεῖ τις παρὰ τῶν ἄλλων ἐξ ἀντικειμένου ἠθικὴν, τὴν ὁποῖαν αὐτὸς δὲν τηρεῖ, πολὺ δὲ μᾶλλον δὲν δέχεται ὡς κανόνα, ὑποδηλοῖ βαθὺ ρήγμα καὶ μεγάλην ἀνειλικρινεῖαν. Διὰ πρώτην φοράν ἀποκαλύπτεται ἡ διπροσωπία αὕτη τῆς πρὸς τὸ φαίνεσθαι βουλήσεως καὶ τοῦ πραγματικῶς εἶναι, φαρισαϊσμοῦ καὶ ἀβυσσώδους φιλοψευδίας. Τὴν τρομερὰν δὲ ταύτην ἀνακάλυψιν δὲν εἶναι τις ὑποχρεωμένος νὰ κάμη μόνον παρὰ τῷ τυχόντι τρίτῳ, ἀλλὰ ὑποσκάπτει καὶ τὰς βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἴδρυσε τὴν εἰκόνα τῶν οἰκειοτάτων, τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων. Ἡ γνῶσις τῆς ὠμῆς ταύτης πραγματικότητος εἶναι νέον ἐλατήριο, ὅπερ εἰσωθεῖ τὸν ἐφηβον εἰς ἑαυτόν· εἰς ποῖον πρέπει νὰ ἔχη τις πλέον ἐμπιστοσύνην; Ἡ ἐνέργεια δύναται νὰ εἶναι διάφορος ἀναλόγως τῆς ἠθικῆς οὐσίας εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναφέρονται αἱ «ἀποκαλύψεις» αὗται· παύουν νὰ ἐκλαμβάνουν ταῦτα πάντα καὶ δι' ἑαυτοὺς σοβαρὰ καὶ ἀρχίζουσι νὰ ἀπαλλάσσωνται τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς (ὡς πρότερον τοῦ «ἀράπη») ὡς ἀπὸ παιδικοῦ τινος φοβήτρου. Ἡ καταδύονται βαθύτερον ἔτι ἐντὸς τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου καὶ φρουροῦν αὐτὸν ἀπὸ τῆς δηλητηριώδους πνοῆς τῆς πραγματικότητος ὡς ἱερά καὶ ὅσια, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ὁμιλοῦν, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα παρέχουν μαγικὴν δύναμιν. Ἡ ἐμπειρία τοῦ

πρώτου είδους εκτείνεται παρά πολλοῖς εἰς αἰεὶ λεπτότερον ὄργανον πρὸς ἀντίληψιν τῆς ἀδικίας τοῦ κόσμου, τῆς σαθρότητος τῆς σκηνῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας διαδραματίζει ἕκαστος τῶν ἐνηλίκων τὸ ἑαυτοῦ μέρος, καὶ τέλος τῆς ἀνηθικότητος πάσης ἐξ ἀντικειμένου ἠθικῆς. Ἰδιαζόντως εἰς τὴν ἐξέλιξιν νεαρῶν Ἰουδαίων εἰσελαύνει καταστρεπτικῆ συχνά ἢ τοιαύτη ἀνακάλυψις καὶ πληροῖ ἐνωρὶς αὐτοὺς ἠθικοῦ σκεπτικισμοῦ. Κατὰ τὴν ἄλλην περίπτωσιν ὁμοίως τὸ ἐπακολούθημα εἶναι ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς κατ' αὐθεντίαν ἠθικῆς, οὕτω δὲ ἀρχεται ἡ ἐξέλιξις τοῦ δευτέρου φαινομένου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν.

Ἡ ἀπὸ τῆς ξενοκρισίας πρὸς τὴν αὐτοκρισίαν καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπὸ τῆς ἐξωθεν ἀγωγῆς πρὸς τὴν αὐταγωγὴν τροπὴ πρέπει νὰ ἐλθῆ ἅμα τῇ εἰς τὴν ἡβὴν εἰσόδῳ. Δὲν ἀφομοιοῦν πλεον ἀπλῶς τὴν προσενεχθεῖσαν ἐξ ἀντικειμένου ἠθικὴν ἀρχονται νὰ ἐλέγχουν καὶ νὰ σκέπτωνται. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν πρὸς τὴν ἐξέλιξιν εὐνοϊκωτέραν περίπτωσιν, ἡ δημιουργικὴ Σκέψις τ. ἐ., ἡ ὁποία ἐπανακτίζει ἐκ τῶν ἐσω τὸ ἐξωθεν κινδυνεῦον (ὡς ἐπραξεν ὁ Καρτέσιος περὶ τοῦ ὅλου κόσμου). Τὸ φαινόμενον τῆς ἠθικῆς ἀνοικοδομήσεως δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς ἴδιον κατόρθωμα. Βραδύτερον θὰ εἶδομεν ὅτι ταύτης μετέχουν ὀρισμένως καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἀλλ' ὅτι ὁμοίως ἡ νέα αὕτη «αὐθεντία» στηρίζεται ἐπὶ ὅλως μεταβεβλημένων βάσεων. Ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς αὐτονομίου ἠθικῆς ἐξελιξεως» ὑποπίπτει εὐκόλως εἰς τὴν ἀντίληψιν διὰ τοῦ χαρακτῆρος τῆς αὐθυποταγῆς ὑπὸ γενικῆς ἀρχῆς. Εἶναι ἡ βαθμὶς τῆς ἠθικῆς τῶν ἀξιωμάτων, πρὸς τὴν ὁποίαν, ἐντελῶς ὡς παρὰ τῷ Καντίῳ, συνδέεται ὑπεράγαν ἠθικὴ αὐστηρότης. Ὁ νέος παρασκευάζει εἰς ἑαυτὸν σύστημα κανόνων ρυθμιζόντων τὴν ἴδιαν αὐτοῦ ἀξιολογίαν καὶ διαγωγὴν. Κανονίζουσι τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα: τὰς συνηθείας τοῦ ἐγείρεσθαι τῆς κλίνης, τοῦ τρώγειν, τοῦ πίνειν, τὴν ἐκλογὴν τῶν φίλων καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀναστροφὴν, τὴν φοίτησιν εἰς σωματεῖα καὶ κέντρα διασκεδάσεως, τὴν μετὰ κορασίων συναναστροφὴν, τὰ χρηματικὰ ζητήματα, τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐπαγγέλματος κ. τ. λ. Ἐν πᾶσι τούτοις εἶναι λίαν σχολαστικοί, ἐπειδὴ τὰ ἀξιώματα ταῦτα δὲν εἶναι κυρίως σκέλη πρὸς βᾶδισιν, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν προσωρινὰ ἀκόμη βακτηρία. Δὲν ἔχουσι ἀκόμη

πεποιθήσιν εἰς ἑαυτούς, διὸ χαλιναγωγοῦν κρατερῶς ἑαυτούς. Ἡ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς τεραστία περιπάθεια, αἱ ἰσχυραὶ ἐντάσεις, αἱ διαρκῶς πρὸς ἔκρηξιν τείνουσαι, κατακαλύπτονται κατ' ἐπιφάνειαν δι' ἰσορροποῦντος αὐστηρίτου». Οἱ νέοι δηλοῦν μετὰ σοβαρότητος περὶ τε εὐκόλων καὶ περὶ δυσχερῶν προβλημάτων προκειμένου: «Περὶ τούτου ἔχω ἰδικάς μου ἐντελῶς ἀρχάς». Αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν ἐσχηματίσθησαν διὰ τῆς ζωῆς, διὰ τοῦτο εἶναι γενικαὶ καὶ ἀκατάλληλοι ἰσως περὶ κρισίμου περιπτώσεως προκειμένου. Ἄλλὰ πρὸς ἐξατομικευσιν δὲν εἶναι ἀκόμη ἰκανὴ ἡ βαθμὶς αὕτη. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι τὸ κύρος τῶν τοιούτων βιοτικῶν κανόνων ἐπεκτείνουσι εὐχαρίστως καὶ εὐχερῶς καὶ ἐπὶ τοὺς ἄλλους, ἀκόμη καὶ ἐπὶ τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Οὕτω γεννῶνται τὰ νεανικὰ προγράμματα πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς ζωῆς. Ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑγιεινὴν, τὴν ἠθικὴν τῶν φύλων, τὴν φιλαλήθειαν, τὰς περὶ ἀνθρωπότητος ἰδέας, τὸ ἰδανικὸν καθολικῆς εἰρήνης, τὸν κατὰ τῆς πολυτελείας ἀγῶνα κ. τ. λ. Ἡ πρὸς βελτίωσιν τοῦ κόσμου ὁρμὴ ἐκβλύζει ἐκ τῶν καθαρωτάτων καὶ κρατίστων τῆς ἐφηβικῆς ψυχῆς πτυχῶν. Καὶ ὁμως ὁ ἠθικὸς οὗτος προσηλυτισμὸς ἐμποιεῖ παράδοξον ἐντύπωσιν, ἐάν τις σκεφθῇ τὸ μὲν ὅτι οἱ πρωτοεργοὶ αὐτοῦ μόνον ἐκ πολὺ μακρᾶς ἀποστάσεως γνωρίζουν τὸν κόσμον, ἐπὶ τὸν ὅποιον θέλουσι νὰ ἐπιδράσῃ, τὸ δὲ ὅτι καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν τῶν ἰδίων οὐδόλως ἔχει ἀκόμη σταθεροποιηθῆ. Συχνότατα τὸ ἀπ' αὐτῶν τούτων κεκρυμμένον ἐλατήριον εἶναι ὁ πόθος τοῦ νὰ προφυλάξουν αὐτοὶ ἑαυτούς. Πᾶσα δὲ αὐτοπειθαρχησία διευκολύνεται, ἐάν ἀσκήται ὡς εἰπεῖν κατ' αὐστηρὰν τάξιν. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς καθαρότητος εἶναι δυνατὸν νὰ σχετίζεται καὶ πρὸς τὴν ἀκαμπτον εὐθυγραμμίαν τῆς ἐφηβικῆς σκέψεως· νομίζουσι ἔτι ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ διευθετήσουν τὰ πάντα κατὰ σαφῆ καὶ εὐκρινῆ σχήματα, μάλιστα προκειμένου περὶ πεδίων, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἔχει ἐμπλακῆ ἢ περιπαθῆς κίνησις τῆς ἰδίας αὐτῶν ψυχῆς.

Ἐντεῦθεν καταλαμβάνομεν τοὺς νεαροὺς στωϊκοὺς. Καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶναι τόσον ξένον εἰς τὴν ἐφηβικὴν ψυχὴν ὅσον ὁ τύπος τῆς στωϊκῆς ἀπαθείας, τ. ἔ. τῆς χαλιναγωγῆσεως τῆς φαντασίας, ἥτις ἐμπίπτει εἰς τὰ δελεάσματα τοῦ ἔξω κόσμου, καὶ τῶν ἰδίων ὁρμῶν, τὰς ὁποίας ὁ στωϊκὸς νομίζει νοσηρὰς καταστάσεις (πάθη,

passiones, affectus) τῆς ἐλλόγου φύσεως. Ἄλλὰ τὸ ἀσκητικὸν τοῦτο ἰδανικὸν ἰδρύει ὁ ἔφηβος ἐν ἑαυτῷ ὡς προφυλακτῆριον κατὰ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του, κατὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ καὶ τῶν ὁρμῶν του. Τὸν τρόπον τοῦ ἰδίου βίου ἀνιδρύει ἐπὶ συστήματος αὐστηρᾶς αὐτοκρατείας.

Ἐπειδὴ καταληφθῆ ὀλόκληρος κύκλος ὑπὸ τοῦ πνεύματος τούτου ἀσχοῦν αὐστηρὸν ἀμοιβαῖον ἔλεγχον ἀλλήλων, διαφωτίζουσι ἀμοιβαίως τὰς ἐπικινδύνους πτυχὰς τοῦ χαρακτῆρος ἀλλήλων καὶ προσμετροῦν πρὸς τοὺς αὐστηροὺς τούτους κανόνας ὀλόκληρον τὸν κόσμον. Κατέχομεν μέχρι τῶν λεπτομερειῶν χωροῦσαν γνῶσιν τοιαύτης ἠθικῆς κινήσεως τῶν νέων τῇ βοήθειᾳ τῶν ἐπιστήμων ἐγγράφων τῶν νέων, ὅσοι κατὰ τὴν ἕκτην δεκαετηρίδα τοῦ 19ου αἰῶνος ἠθροίσθησαν ἐν Ζυρίχῃ περὶ τὸν Bodmer καὶ μετὰ τὸ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο ὁ Lavater καὶ ὁ Pestalozzi

Τὴν τυπικὴν ταύτην βαθμίδα τοῦ ἐπὶ γενικῶν ἀρχῶν ἐρειδομένου ἤθους διαδέχεται, πολὺ ταχέως ἐνίοτε, ἡ ἀπόπειρα ἐξατομικεύσεως τοῦ Ἠθικοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐκδηλοῦται τόσον ἰσχυρότερον ὅσον περισσότερο ἀσχολεῖται ὁ ἔφηβος περὶ ἑαυτόν καὶ οὕτω οὐ μόνον μανθάνει τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀνεξάντλητον ἐσωτερικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἀρχίζει νὰ ἀποδίδῃ εἰς αὐτὸν μοναδικὴν σημασίαν. Τώρα κάμνει ἴσως ὅ,τι ὁ Βέρθερος φυλάττει τὴν καρδίαν τοῦ ὡς ἀσθενὲς παιδίον. Ἡ γίνεται ὁμοίως πρὸς τοὺς νεαροὺς ἐκείνους ἐξωμότης τῆς ἠθικῆς, τοὺς ὁποίους τόσον ἀπαραμιλλήτως περιέγραψεν ὁ Πλάτων ἐν τῷ Γοργία καὶ ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς Πολιτείας ἢ, ὅταν φέρῃ ἐν ἑαυτῷ πλείονα ἠθικὴν οὐσίαν, ἀρχεται νῦν νὰ διαπλάττῃ ἐν συνειδήσει ἑαυτόν καὶ νὰ συναισθάνεται ὅτι μορφοῦται ἐν τῇ ἐννοίᾳ συνολικῆς ἀγωγῆς τῆς ὅλης αὐτοῦ φύσεως.

Ἡ ἐφηβικὴ αὕτη ἡλικία συνεπείᾳ τῆς φυσικῆς ὑποκειμενικότητος τῆς ψυχῆς αὐτῆς διατρέχει πάντοτε τὸν κίνδυνον νὰ ἐκπέσῃ εἰς ἀπεριόριστόν τινα ἀτομικισμόν. Σαφέστατα ἔχνη αὐτοῦ εὐρίσκωμεν καὶ ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ ἐν τῷ παρόντι καλλιεργουμένου πνεύματος τῆς κοινότητος, ὑπὸ σοσιαλιστικᾶς καὶ δημοκρατικᾶς δοξασίας. Ἡ πρὸς τὴν ζωὴν βούλησις καὶ ἡ πρὸς τὴν δύναμιν δίψα ἀποτελοῦν τὸ κύριον κέντρον τῶν νεανικῶν ἐτῶν. Ἡ γένεσις σα-